

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-245-9-3>

3.1 ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ СТРАХІВ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ У РОЗРІЗІ АНАЛІЗУВАННЯ АКсіОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ (Бабатіна С. І., Зубач В. С.)

Проблема вивчення впливу екзистенційних переживань на аксіологічну сферу в психології є малодослідженою. Зазвичай, дану проблематику активно вивчають у філософських працях, адже головними поняттями виступають «смерть», «свобода», «життєвий шлях». Проте, проблеми, які виникають в екзистенційній сфері, в першу чергу активно розповсюджуються на сенсожиттєві та ціннісні орієнтації особистості, що вимагає розгляду з точки зору саме психологічної науки. Зіткнення зі смертю, усвідомлення завершеності буття запускає процес переоцінки багатьох цінностей, що може мати як позитивний, так і негативний ефект. Прийняття чи неприйняття особистістю цієї інформації істотно впливає на «Я-концепцію» та успішне функціонування людини як соціальної істоти.

Суспільні цінності часто відштовхують всезагальне обговорення проблеми смертності людини, що робить екзистенційну тему ще більш актуальною для дослідження, адже особистісне трактування даної проблематики може викликати негативні наслідки як для окремих особистостей, так і для всього суспільства в цілому.

Серед зарубіжних вчених екзистенційну та аксіологічну сферу особистості у своїх працях розглядали: Р. Арефулін, А. Баканова, Т. Гаврилова, Н. Жукова, Ю. Саєнко, Є. Солдатова, І. Чередниченко, Л. Шутова та ін.

Серед українських науковців даною проблематикою цікавились: М. Бурдова, В. Завацький, Л. Коберник, В. Коблик, А. Левенець, К. Мирончак, У. Михайлишин, О. Москаленко, Н. Павлик, А. Павліченко, Т. Сватенкова, В. Сметаняк та ін.

Порушене питання має формування в онтогенезі особистості певну розгортачу послідовність. В період навчання у школі у віці сім-вісім років ставлення до смерті у дитини помітно змінюється: воно набуває соціального значення. Розвинене і усвідомлюване почуття прихильності до близьких призводить до страху за своє життя і благополуччя: дитина боїться втратити близьких, від яких вон повністю залежить «як я буду сама». Смерть сприймається як загроза добробуту і звичайному ритму і обставинам життя. У підлітковому віці емоційно чутливі і вразливі діти, схильні до роздумів, як правило, вперше починають замислюватися про можливість самогубства (специфічно віку), або намагаються навпаки подолати страх смерті в ризикованих і небезпечних для життя діях. Підліток, самоутверджуючись, бореться зі своїми «дитячими» страхами і, зокрема, зі страхом смерті. Підліткова криза, яка досить складна в соціально-психологічному плані, виникає на тлі посилення особистого відображення смерті, яке посилюється різними соціальними конфліктами.

У юацькому віці рефлексія стає провідним способом пізнання світу і себе, тому розмірковування про кінечність життя (смерть) пов'язана зі спільною життєвою позицією. Юнак здатний на романтичне сприйняття свого переривання життя, як то результат героїчного вчинку чи подвигу в ім'я близької людини або просто справу честі. Смерть – це, по суті, соціальна драма, яка відбувається на тлі глибоких переживань. Молода людина, стурбована проблемою соціального зростання і кар'єри (ідентифікація особистісна і професійна), і як правило, не має розмірковувань щодо насильницького припинення життя.

Сім'я, діти, робота та інші соціально-психологічні проблеми відволікають дорослу людину від хворобливих думок. Її життя стає більш ритмічним, повним безліч різних речей і подій, які наповнюють життя – сучасна полізадачність і мультифункціональність існування дорослого у соціумі. Соціальне середовище вимагає від людини такої сильної відданості, що їй часто, просто не вистачає часу, щоб задуматися про смерть, частіше виникають думки про перепочинок та наповнення ресурсом (силою, стійкістю функціонального стану на вітальному та психологічному рівнях). Доросла людина найчастіше забуває про смерть, адже стає членом чогось безсмертного цілого – суспільства, культури, історії. Думки про смерть можуть виникнути

тільки в близьких до кризових ситуаціях (хвороба, небезпека, втрата роботи, розлучення, смерть близької людини і т.н.), що безпосередньо повертають особистість до оцінки власного життя і включеності в усі процеси власної зайнятості. Для дорослої людини смерть – це далека перспектива, майбутнє, яке чекає на кожного, незалежно від бажання продовжити життя. Темп життя дорослої людини настільки стрімкий, що вона пам'ятає межі життя тільки тоді, коли суспільство замінює його зусилля новим молодим середовищем, зміненими умовами чи вимогами.

Гостре сприйняття смерті часто зустрічається в похилому віці, коли фізична слабкість і соціальна відстороненість залишають людину зі своїми колишніми, забутими страхами. У цьому віці відображення смерті може відбуватися на іншому емоційному тлі. Для деяких смерть є небажаною безнадійністю, а життя – концентрацією залишкових сил для боротьби за виживання. Для інших смерть є природним результатом життєвого шляху, останньою важливою подією життя. Розглянуті особливості сприйняття смерті в онтогенезі особистості, не є однозначними і вичерпними, проте вони дозволяють зауважити, що існує певна закономірність в динаміці психічних переживань і відношення до функціональної кінечності життя. Фокусування нашого дослідження спрямовано на теоретичний аналіз та емпіричне дослідження наявності/відсутності зв'язку у особливості відношень (екзистенційних переживань) і формування ціннісної сфери осіб юнацького віку.

Отже, маємо на меті, проаналізувати особливості екзистенційних переживань і аксіологічної сфери особистості, визначити особливості їх зв'язку.

Для досягнення мети, окреслимо завдання, що будуть реалізовані у ідеалізованні порушеної теми:

1) Теоретично проаналізувати особливості екзистенційних переживань особистості у царині психологічного сьогодення та визначити підходи до проблеми аксіологічної сфери особистості.

2) Емпірично визначити особливості зв'язку екзистенційних переживань та аксіологічної сфери осіб юнацького віку.

Методи: математичні методи обробки даних, психодіагностичні методики («Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П Вонга, Г.Т. Рікера, Дж.Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової), ціннісний опитувальник Ш. Шварца, методика

«Особистісна шкала прояву тривоги» Дж. Тейлора в модифікації В.Г. Норакидзе).

3.1.1 Теоретичний аналіз особливостей екзистенційних переживань та аксіологічної сфери особистості

У соціальному просторі відношення людей до плину життя та різноманіття життєвих подій є переважно нейтральним, проте в екзистенційному просторі феномен «проживання» певних ситуацій змінюється феноменом «переживання». Це пов'язано з тим, що більшість людей, незалежно від віку та статі, певних моральних принципів та культуральних умов, всі події, які відбуваються в екзистенційному просторі, сприймають та проживають максимально емоційно. Ці пікові переживання як психічний процес відкривають людині велику кількість можливостей [30]. Т. Сватенкова зазначає, що «екзистенційне переживання – це емоційно забарвлений стан людини, що здатний спричиняти значні зміни у світобаченні і світосприйнятті особистості» [24, с. 268].

Звернемо увагу на те, що переживання, на думку І. Чередниченко, є головною характеристикою включеності людини в екзистенційний простір свого буття [30]. Згідно з феноменологічним підходом до розгляду сфери екзистенційних переживань необхідно залучати лише суб'єктивну оцінку, адже ця категорія переживається та трактується особистістю лише індивідуально [24]. До цієї категорії першочергово належить усвідомлене знання людини про себе, яке формується через розуміння кінцевих данностей існування, а саме: смерті, самотності, безглуздості та свободи, неприйняття яких істотно впливає на формування «Я-концепції» та ситуаційного самоаналізу [23].

Особистість, яка має здатність до саморефлексії та об'єктивної оцінки життєвих ситуацій, певною мірою сприяє формуванню власної сфери екзистенційних переживань [24]. Завдяки цьому реалізується зв'язок індивіда із зовнішнім та внутрішнім світом, створюється певна точка перетину світів, узгодженість думок та дій, гармонія між собою та навколишньою дійсністю [25].

Важливою є думка І. Чередниченко, яка наголошує на умовності проживання екзистенційних переживань. Так, автор наводить дві головні умови, для того, щоб переживання відбулося саме в екзистенційному просторі: процес переживання повинен бути

неусвідомленим; особистість повинна бути повністю охоплена процесом переживання [30].

Т. Сватенкова наголошує на тому, що ігнорування особистістю власних екзистенційних переживань може викликати певні порушення фізіологічних процесів організму, такі, як: розлад шлунку, нудота, безсоння тощо. Ці розлади згодом можуть викликати появу екзистенційних зривів, які проявляються у придушенні особистістю певних бажань, почуттів, прагнень і формують собою незадоволеність життям [25]. Процес екзистенційного переживання може містити в собі такі емоції, як страх, відчай, беспорядність [30]. Однак найбільш типовим проявом екзистенційних переживань є характер ставлення людини до смерті, а саме страх перед втратою свого існування [1]. Відношення до смерті, в тому числі і переживання страху смерті містить в собі як когнітивні, так і емоційні компоненти, які, при зіткненні з цим явищем, завжди залишають відбиток в житті людини [31].

Таке поняття, як страх смерті є досить неоднорідним поняттям, тому виділяють наступні його різновиди:

1) Страх перед «просто смертю», тобто тривога щодо втрати життя, страх болючості смерті, незавершеності справ тощо;

2) Виключення індивіда із соціуму, тобто феномен втрати особистості свого соціального статусу та пов'язані з цим переживання;

3) «Страх смерті», тобто різні дискомфортні відчуття, які не піддаються поясненню, до них можна віднести: безпричинну тривогу, моторошність, огиду, боязкість, дискомфорт «на душі» тощо;

4) Страх за збереження популяції, до якої належить індивід. Саме цей інстинкт страху за інших людей породжує людську сміливість перед своєю смертю [4].

Згідно з дослідженнями, танатичні тривоги, тобто негативні переживання, які можуть виникати через усвідомлення людиною наближення смерті, насамперед стосуються можливої наявності тяжкої та болючої смерті, незахищеності, завдання горя рідним, розчарованості у житті [7]. Тобто, можна наголосити на тому, що саме негативні переживання та очікування провокують появу страху до смерті. Є. Солдатова та Н. Жукова визначили фактори, які підвищують частоту та глибину роздумів про смерть та викликану цим тривогу. До них відносяться: самооцінка особистості, втрата близької людини, особливості прив'язаності людини до значимих людей або місць, відсутність сенсу життя, незадоволеність життям,

емпіричний спосіб мислення про смерть, депресивні симптоми, когнітивне перенавантаження, індивідуальні особливості поведінки тощо [28]. Дослідниця Л. Шутова вказує на особистісні зміни, які з'являються внаслідок зіткнення людини з явищем смерті. Ці зміни формують та змінюють життєво-сміслові та ціннісні орієнтації особистості, впливаючи на її життєві перспективи та світогляд [31].

Ми погоджуємося, що переживання страху смерті є досить суб'єктивним екзистенційним переживанням. Так, К. Мирончак розмежувала особливості суб'єктивних тривог та виділив такі основні параметри:

1) Нейтрально-байдуже переживання, пов'язане з відсутністю яскравої емоційної вираженості переживань, переважає уникнення емоцій, певна відстороненість;

2) Помірно-включене, характеристиками якого є досить виразне, але відносно з малою інтенсивністю емоційне переживання;

3) Експресивно-потужне переживання, яке характеризується високим рівнем інтенсивності емоційних переживань та особистісною значимістю події [17].

Цікавою також є праця Л. Кравченко, в якій автор наголошує на важливості виділення форм прояву страху в житті людини. Науковець виокремлює такі форми:

1) Активна форма – уникнення (особистість свідомо уникає будь – яких джерел, які мають в собі смертельну загрозу, що призводить до зростання тривоги та виникнення невротичного стану);

2) Активна форма – конфронтація (людина активно заперечує наявність у себе будь – яких переживань, пов'язаних зі смертю; схильна до суїцидальних та екстремальних вчинків);

3) Пасивна форма – латентна (особистість усвідомлює, що має страх смерті, проте цей стан є адаптивним і не містить в собі проблем для життєдіяльності) [14].

а. Згідно з дослідженнями, існують певні стратегії зниження та подолання страху смерті. Так, Ю. Саєнко виокремлює два основних фактори:

4) Певненість у власній унікальності, неповторності та прояв любові й поваги до себе та свого життя;

5) Віра в спасіння своєї душі, в існування всесильного та всемогутнього захисника, тобто будь – яка релігійна віра, яка допомагає людині прийняти смерть як екзистенційну данність [22].

- 6) Окрім представлених стратегій, можна виділити й такі:
- 7) Когнітивні, які характеризують використання людиною когнітивних і світоглядних конструктів та механізмів, які допомагають внести поняття «смерть» до перебігу життя;
- 8) Поведінкові, суть яких полягає у застосування певних дій, ритуалів, які допомагають витіснити переживання щодо смерті;
- 9) Емоціональні, які полягають у переробленні власного емоційного ставлення до смерті, зниження тривожності;
- 10) Комунікативні, які мають на меті взаємодію людини з іншими людьми, Богом, собою;
- 11) Конативні, які мають на меті застосування шляхів зниження страху смерті завдяки посиленню почуття радості та прагнення до життя [4].

У своїх роботах Л. Шутова, аналізуючи психологічні погляди стосовно тематики страху смерті, робить акцент на тому, що даний феномен є певною мірою відображенням особистісної системи ціннісних та сенсожиттєвих орієнтацій людини, незалежно від її вікового розвитку та системи культурних та моральних норм суспільства [31].

Тобто, екзистенційні переживання є тією характеристикою особистості, яка запускає процеси екзистенціальної усвідомленості та формує ефективну Я-концепцію, однак деякі поняття, зокрема страх смерті та екзистенційна тривога, можуть порушувати цю ефективність.

Згідно з філософським поглядом на аксіологію, цінності людини постають як певний комплекс інтелектуальних, емоційних та вольових переживань, які мають напрям від суб'єкта до об'єктивної реальності. Кожна така цінність переживається особистістю індивідуально та частково залежить від колективного несвідомого, що й формує таке поняття, як «суспільні цінності» [2]. Проте саме смислове наповнення індивідуальної системи життєвих цінностей особистості може охарактеризувати її як неповторну індивідуальність та певним чином визначити її суб'єктивний погляд на життя [8].

Вчені наголошують на тому, що структурна характеристика будь-якої особистості може бути описана та вивчена лише через її першочергові властивості. Так, А. Павліченко, до стрижневих одиниць особистості, які дозволяють проаналізувати поведінку та діяльність людини, відносить цінності, норми, настанови. Саме ціннісні настанови суспільства, які можна об'єднати в одну складову, зорієнтовують особистість стосовно норм та правил

певної культури, оскільки цінності слугують певним еталоном оцінки оточуючих предметів та явищ [21].

Ми погоджуємося з думкою В. Коблика, який вважає, що цінністю доцільно називати сформовану в суспільстві форму ставлення людей до загально визнаних норм їх культури та до своїх індивідуальних можливостей. Автор також вказує на те, що існує певний зв'язок між внутрішнім розумінням, формуванням системи цінностей та зовнішнім світом [12]. Однак аксіологічна проблематика з'являється в суб'єктивному просторі лише тоді, коли особистість починає усвідомлювати свою відмежованість від навколишнього світу і втрату взаємозв'язку з ним [11].

Л.Баєва наголошує на тому, що достеменне вивчення аксіологічної сфери людини потребує виділення певної структури цінностей, а саме таких рівнів:

1) Значимість – є найважливішим рівнем цінності, який задовольняє внутрішні спонукання й бажання людини та пов'язує в єдине ціле компоненти внутрішнього та зовнішнього світу суб'єкта;

2) Суть – рівень, який визначає причинно-наслідковий зв'язок появи певного ціннісного пріоритету в тій чи іншій сфері життя людини;

3) Переживання – останній рівень, суть якого полягає у появі певних внутрішніх відчуттів проживання життя без наявності певного ціннісного об'єкта [2].

На структурованість аксіологічної сфери особистості вказувала і Н. Богданова. Так, автор виділила базові структурні складові ціннісної сфери, а саме:

1) Когнітивна складова – ґрунтується на усвідомленні істини буття, яка надає особистості певну осмисленість життя та ціннісно-мотиваційне натхнення;

2) Етична складова – формує стійкі внутрішні переконання людини стосовно буття, визначає певні поведінкові норми;

3) Естетична складова – надає змогу певним чином гармонізувати, структурувати своє життя в межах об'єктивної реальності [3].

Звернемо увагу на класифікацію Л. Коберник, яка запропонувала виокремити такі функції ціннісної сфери особистості:

1) Диференційна – функція, яка полягає у виокремленні одного конкретного явища та його тлумаченні;

2) Систематизуюча – упорядкування певних явищ та їх об'єднання в системи;

3) Інтегративна – виокремлення об'єднуючого компонента для всіх явищ;

4) Цілевизначальна – функція, яка полягає у встановленні співвідношення з чимось «ідеальним»;

5) Сенсовизначальна – визначення основних орієнтирів у причинно-наслідкових зв'язках;

6) Консервуюча – функція, основною метою якої є збереження досвіду та його кодування;

7) Корируюча – полягає у встановленні імперативного впливу на життя особистості та соціуму;

8) Комунікативна функція – забезпечує встановлення спільної основи для комунікації між людьми [11].

Важливою є думка Л. Баєвої, про те, що всі види суспільних та індивідуальних цінностей певним чином мають зв'язок з екзистенційними переживаннями особистості, а саме з проблемою самотності, смертності, абсурдності та ін. Так, наприклад, релігійні цінності виражають несвідоме бажання до духовного безсмертя, навіть при усвідомленості смертності людиною та суспільством [2]. Саме духовно-моральні цінності Н. Павлик визначає першочерговими у запропонованій ієрархії цінностей особистості:

1) Духовно-моральні (найважливіший рівень): віра в щось або когось, служіння Богу, пошук сенсу життя, прагнення духовного спокою тощо. Дана категорія є визначальною у формуванні внутрішньої мотивації особистості та її духовно моральної спрямованості;

2) Загальнолюдські цінності (другорядне значення): робота, сім'я, родинне щастя, матеріальне благополуччя, побут та ін.

3) Категорія матеріальних, прагматичних цінностей (допоміжне значення): матеріальні блага, прагнення до влади, різноманітні тілесні задоволення тощо [20, с. 16].

Аксіологічний рівень розвитку людини визначається саме встановленим суб'єктивним рангом цінностей, який переходить у сталі ціннісні орієнтації, їхнім гармонійним поєднанням, різноманітністю, стійкістю [11]. Реалізація цих цінностей дає можливість встановити гармонійне співвідношення між внутрішньоособистісною та соціальною інтеграцією, що в свою чергу дозволить особистості правильно організувати свій власний соціальний простір та соціально-психологічний час [19].

О. Зазимко у своїй роботі зазначає, що «розуміння людиною свого життєвого ресурсу, визначення для себе пріоритетності

лежить в основі побудови нею ієрархії мотивів, цілей та цінностей» [8, с. 91]. Однак головними механізмами формування аксіологічних орієнтацій особистості, на думку Л. Коберник, є:

1) Психологічні – формування ціннісного світобачення у свідомості та самосвідомості особистості, взаємодія певних особистісних установок, інтересів, прагнень, цілей із соціальними умовами;

2) Соціальні – засвоєння культурного суспільного досвіду шляхом його інтеріо– та екстеріоризації;

3) Педагогічні – розглядають виховання, наuczіння та безпосередньо діяльність людини у безперервному взаємозв'язку [11].

Натомість О. Москаленко, досліджуючи ціннісно-смыслову сферу особистості, запропонував виокремити певні компоненти її моделі, комплексне вивчення яких дозволить визначити характерні особливості аксіологічної сфери особистості. До цих компонентів входять:

1) Я-спрямованість орієнтації особистості (ціннісно-смыслова сфера, залежно від впливу певних зовнішніх та внутрішніх факторів, має тенденцію до змін);

2) Особистісні цінності людини (здорове самопочуття, матеріальне благополуччя, відпочинок, естетичне задоволення тощо);

3) Смысложиттєві орієнтації (наявність осмысленості життєвих цілей, їх реалізація, ступінь задоволеності життєвими досягненнями та адекватна самооцінка, здатність до самоактуалізації та саморегуляції);

4) Самоактуалізація особистості (показник розвитку особистісного потенціалу, реалізованості поставлених цілей, можливостей) [19].

Досліджуючи процес становлення та формування ціннісних установок особистості, А. Павліченко вказує на систему суперечностей, яка з'являється під час даного процесу. Так, основними суперечностями, які виникають в процесі формування ціннісних орієнтацій є невідповідність між системою раніше сформованих світоглядних уявлень з потребою залучення нових уявлень, зміною та переробкою минулого досвіду [21].

З погляду екзистенціалізму, встановлення людиною чітких ціннісних орієнтирів, формування усвідомленості завершеності буття, його сенсу, надання переваги саме категорії духовних

цінностей сприятиме вільному особистісному саморозвитку та вдосконаленню [20, с. 17].

Отже, можна наголосити на тому, що формування аксіологічної сфери людини є досить складним та багатограним процесом, за допомогою якого людина стає гармонійною особистістю як в соціальному плані, так і в особистісному.

Фокусування нашої уваги у дослідженні спрямовано на деталізацію і вивчення екзистенційних переживань та особливостей структуривання аксіологічної сфери в юнацькому віці.

За даними І. Кона та більшості науковців юнацький вік можна розділити на два періоди: рання юність – охоплює віковий період від 14-15 до 18 років; пізня юність – охоплює період від 18 до 23 років [16].

Аналізуючи теоретичні відомості, можна виділити такі найважливіші життєві процеси, які притаманні представникам юнацького віку:

- 1) формування готовності до дорослішання;
- 2) формування життєстійкості та життєтворчості особистості;
- 3) становлення особистісної ідентичності, Я-образу, світогляду, ціннісних орієнтирів;
- 4) професійне та особистісне самовизначення;
- 5) зростання особистісної відповідальності, самостійності та ініціативності [15].

Юність – це час життєвого вибору людини, формування життєвого шляху та глибинного ціннісного підґрунтя особистості, в якому значна увага приділяється первинній екзистенційній інтеграції. Т. Сватенкова надає таке визначення цього поняття: «первинна екзистенційна інтеграція – це свідоме смисложиттєве самовизначення зростаючої особистості, яке вона здійснює вперше на своєму життєвому шляху» [25, с. 117]. Юнацький вік є досить сприятливим та сенситивним для утворення комплексу аксіологічних уявлень та їх укорінення у повсякденне життя, що формує певний тип світобачення та ставлення до себе й оточуючих людей. Саме сформовані особистістю цінності є тим самим засобом, який допомагає змінити, реконструювати своє життя та віднайти в ньому сенс [31]. Юнак вже здатен повноцінно усвідомлювати свої внутрішні переживання, тим самим, відкриваючись новому, екзистенціальному досвіду [24].

Можна висвітлити думку про те, що сам процес формування та становлення ціннісних орієнтацій відбувається протягом всього

життя людини, на різних вікових етапах, однак певним чином велику роль відіграє зростання фактору самоактивності в процесі становлення й формування аксіологічної сфери саме у представників юнацького віку [20, с. 44].

Такі науковці, як У. Михайлишин, В. Завацький, О. Гетта пропонують власну ієрархію цінностей представників юнацького віку. До неї входять:

- 1) Особистісні цінності;
- 2) Індивідуальні;
- 3) Цінності етичного характеру;
- 4) Цінності професійної спрямованості;
- 5) Духовні цінності, пізнання і розвиток.

Дослідники зауважують на різнонаправленість представленої ієрархії цінностей, залежно від обставин вони можуть бути спрямовані як на саму особистість та соціум, так і на професійне середовище [18].

Важливою є думка, що процес ціннісного самовизначення пов'язаний з формуванням образу Я-концепції, адже ці явища переплітаються. Саме сформовані аксіологічні погляди формують певним чином ефективний Я-образ особистості, процес формування якого актуальний саме для юнацького віку [27]. О. Грінцова у своїй статті звертає увагу на переважання в аксіологічній сфері юнаків категорії матеріальних та особистих або так званих приватних цінностей. Проте, здебільшого представники юнацького віку поєднують у пріоритеті більшу кількість категорій без домінування якоїсь однієї. До них входять: матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності [6]. Натомість Р. Хавула у своїй праці виділяє такі пріоритетні для юнаків життєві цінності, як: здоров'я, свобода, вірні друзі, любов, професійна успішність, впевненість в собі. Автор наголошує, що велику роль у формуванні ціннісних орієнтацій будь-якої людини відіграє саме батьківська сім'я [29].

Ми погоджуємося з думкою Т. Мальковської, що формування та становлення аксіологічних орієнтацій у юнацькому віці вимагає виокремлення таких основних факторів:

- 1) Утворення та формування різноплановості ціннісних орієнтацій щодо суспільного середовища;
- 2) Усвідомлення пріоритетної орієнтації, відповідної до світоглядних принципів соціуму;
- 3) Надбання певних ціннісних умінь соціального характеру, які направлені на різні види діяльності [18].

Т. Сватенкова розглядає юнацький вік як головну вікову категорію, в період якої відбувається життєве самовизначення особистості, що, в свою чергу, фокусує людину на виокремлення певних життєвих орієнтирів, їх значущості, пошук сенсу існування та усвідомлення кінцевості життя [25]. Проте, в процесі формування світогляду юнака може виникнути екзистенціальний вакуум, тобто незнання людиною сенсу життя, недостатня кількість інформації з цієї проблематики, розчарованість фактом своєї смертності тощо, який формує девіантні форми поведінки різноманітного характеру [24].

Також варто наголосити на тому, що одним з головних екзистенційних переживань юнацького віку є страх смерті [5]. Однак, дана тема нині є табуованою для обговорення серед людей, що пов'язано, згідно з теорією Р. Кастенбаума, з певними заборонами вікового навчання та труднощами, які виникають в процесі її обговорення [2].

Згідно з дослідженням О.Байер було визначено, що актуальними екзистенційними переживаннями у представників юнацького віку виступають не лише страх смерті та усвідомлення факту смертності, а й страх життя. Автор вважає, що дане поняття можна трактувати як інверсію інших видів екзистенціальних страхів, а саме: відповідальності, невизначеності життя, тривожності, нездобуття ідентичності та ін. [3]. Також на актуальність для юнацького віку стану тривожності, який виражається переважно у ситуації апатії, тілесної слабкості та млявості наголошували І.Каськов та А. Марчевська [10].

Взагалі, тривожність у юнацькому віці виникає переважно внаслідок численних внутрішніх конфліктів, які виступають так званими «джерелами». Проте, в залежності від індивідуальних особливостей особистості, виділяють декілька чинників тривожності, характерних саме для юнаків. До категорії внутрішніх чинників належать такі явища, як: пошук сенсу життя, усвідомленість щодо факту власної смертності та її невідворотності, професійне самовизначення, прагнення до сімейного щастя тощо. До зовнішніх чинників можна віднести: соціальні та сімейні конфлікти, неблагополуччя, відсутність підтримки з боку близького оточення та ін. [26].

Отже, найбільш актуальною та яскраво вираженою проблематикою юнацького віку є екзистенційні переживання, які виражаються насамперед в поняттях «страх смерті», «свобода»,

«відповідальність», «тривожність» та формування аксіологічної системи світогляду.

Отже, на основі теоретичного аналізу понять «екзистенційні переживання», «страх смерті», «аксіологічна сфера» було визначено, що по-перше, формування ціннісно-сислової сфери людини є досить складним та багатограним процесом, за допомогою якого людина стає гармонійною особистістю як в соціальному плані, так і в особистісному; по-друге, аксіологічний рівень розвитку людини визначається саме встановленим суб'єктивним рангом цінностей, який переходить у сталі ціннісні орієнтації, їхнім гармонійним поєднанням, різноманітністю, стійкістю; по-третє, екзистенційні переживання є тією характеристикою особистості, яка запускає процеси екзистенційної усвідомленості та формує ефективну Я-концепцію, однак деякі поняття, такі, як страх смерті та екзистенційна тривога, можуть порушувати цю ефективність, особливо в період сенситивного для даного процесу юнацького віку. Юнацтво постає як період формування життєвого самовизначення та життєвих орієнтирів, період екзистенційної усвідомленості та формування основних життєвих поглядів та цілей.

Також з'ясовано той факт, що різного ступеня екзистенційні переживання мають вплив на формування ціннісно-сислової сфери особистості. Саме сформовані аксіологічні погляди формують певним чином ефективний Я-образ особистості, процес формування якого актуальний саме для представників юнацького віку.

3.1.2 Емпіричне дослідження взаємозв'язку екзистенційних переживань та аксіологічної сфери

Теоретичний аналіз особливостей екзистенційних переживань та аксіологічної сфери в юнацькому віці показав, що переживання стосовно тематики смерті є певним пусковим механізмом щодо формування екзистенційної свідомості юнаків, їх «Я-концепції» та фактором формування ціннісно-сислової сфери. Також відомо, що переживання екзистенційного характеру є чинником формування високого рівня тривожності.

Дослідження проводилося на базі Херсонського державного університету, факультету психології, історії та соціології. Кількість респондентів становила 30 осіб, віком від 19 до 23 років.

У дослідженні було використано метод онлайн-опитування, який складався з наступних методик: «Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П Вонга, Г.Т. Рікера,

Дж. Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової) – з метою визначення типу ставлення особистості до поняття «смерті», ціннісний опитувальник Ш. Шварца – для визначення основних превалюючих життєвих цінностей та методика «Особистісна шкала прояву тривоги» Дж. Тейлора (модифікація В.Г. Норахідзе) – з метою визначення рівня тривожності.

«Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П. Вонга, Г.Т. Рікера, Дж. Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової). Методика розроблена в середині 90-х років й опирається на положення про те, що базава особистісна мотивація певною мірою направлена саме на пошук й усвідомлення екзистенційних прагнень та проблем (тобто сенсу життя). Невдачі під час цього пошуку й викликають таке переживання, як страх смерті.

Саме поняття «атитюд» в психологічному словнику має декілька визначень, проте в нашому дослідженні найбільш оптимальним є трактування поняття як «соціальної установки», тобто визначеної минулим досвідом психологічної готовності людини до певного типу дій та думок.

Методика спочатку була призначена для діагностики особливостей сімейного виховання, проте адаптований варіант більшою мірою поширений на визначення проблем психічного здоров'я особистості в цілому та типу ставлення до смерті, смертності. Складається з 32 запитань, які мають самозвітне спрямування та містить 5 шкал, а саме:

1) «Страх смерті» (негативні почуття людини при зіткненні з темою смерті та власної смертності);

2) «Уникнення теми смерті» (послаблення тривоги стосовно смерті шляхом усвідомленого уникнення обговорення даної теми);

3) «Нейтральне прийняття» (впевненість в тому, що смерть є невід'ємною частиною життя);

4) «Наближаюче прийняття» (віра в щасливий перехід в інше життя після смерті);

5) «Позбавляюче прийняття» (впевненість в тому, що смерть позбавляє людину від фізіологічних та психологічних страждань);

Респондентам пропонується обрати такі варіанти відповідей, які оцінюються за 7-бальною шкалою: «повністю згоден» – 7, «згоден» – 6, «скоріше згоден» -5, «не можу вирішити» – 4, «скоріше не згоден» – 3, «не згоден» – 2, «повністю не згоден» – 1.

Підрахунок балів полягає в знаходженні середнього арифметичного значення в кожній шкалі методики й порівняння

отриманих результатів з ключем, який включає в себе такі рівні вираженості окремого типу ставлення: «високий рівень», «підвищений рівень», «занижений рівень», «низький рівень» [5].

Методика «Ціннісний опитувальник» Ш. Шварца розроблена в 1992-му році. Призначена для дослідження ціннісних орієнтацій особистості як в групі, так і індивідуально починаючи від 14 років. Поняття «цінності» автор трактує як усвідомлені особистістю потреби, які залежать від культури та менталітету конкретного соціуму. Опитувальник складається з 2-х частин, які відрізняються процедурою проведення та рівнями дослідження (на рівні нормативних ідеалів та особистісних пріоритетів).

Специфіка нашого дослідження зумовлює використання результатів лише другої частини опитувальника («Профіль особистості»), яка направлена саме на визначення ціннісного профілю особистості на рівні не нормативних ідеалів, а індивідуальних пріоритетів особистості. Для кожної окремої особистості, на думку автора, саме індивідуальні цінності є свого роду мотиваційними силами, які формують життєві принципи. Ця частина опитувальника складається із 40 характеристик особистості, які відповідають 10 типам цінностей. Для оцінки опису характеристик використовується шкала, яка містить такі варіанти відповідей: «дуже схожа на мене», «схожа на мене», «в деякій мірі схожа на мене», «трохи схожа на мене», «не схожа на мене», «зовсім не схожа на мене». Перед проведенням підрахунків за розділом «Профіль особистості», шкалу опитувальника необхідно перевести у відповідні бали за поданим ключем методики від -1 до 4 балів, в залежності від відповіді респондента. Обробка результатів полягає в підрахунку середнього арифметичного за кожною шкалою методики й застосування рангового співвідношення. На думку автора, саме перші три цінності, які займають перші ранги, є ключовими в житті особистості.

Методика спрямована на визначення таких основних цінностей особистості (що і є шкалами):

- 1) Конформність (полягає у придушенні дій, думок та намірів, які не відповідають певним соціальним очікуванням);
- 2) Традиції (тобто повага та почуття відповідальності за релігійні та культурні звичаї та надбання);
- 3) Доброта (збереження і підвищення благополуччя близьких та рідних людей);

- 4) Універсалізм (повага та захист благополуччя всіх людей і природного середовища);
- 5) Самостійність (самостійність в мисленні та діях);
- 6) Стимуляція (переживання хвилювання й новизни);
- 7) Гедонізм (насолада або чуттєве задоволення життям);
- 8) Досягнення (особистісний успіх згідно з соціальними стандартами);
- 9) Влада (соціальний статус, домінування над людьми і ресурсами);
- 10) Безпека (безпека й стабільність суспільства, близьких, себе) [9].

Методика «Особистісна шкала прояву тривоги» Дж. Тейлора (модифікація В.Г. Норахідзе) розроблена в 1975 році й призначена для визначення рівня тривожності як в груповому, так й індивідуальному форматі. Прояви тривожності є актуальними для представників юнацького віку, що зумовлено пошуком відповідей на екзистенційні питання, труднощами формування «правильних» ціннісних орієнтацій, які будуть задовольняти соціальні норми. Опитувальник складається із 60-ти запитань, на які треба дати відповідь «так» або «ні», й містить такі шкали:

- 1) Дуже високий рівень тривоги;
- 2) Високий рівень тривоги;
- 3) Середній рівень тривоги (з тенденцією до високого);
- 4) Середній рівень тривоги (з тенденцією до низького);
- 5) Низький рівень тривоги.

Також В.Г. Норахідзе додав шкалу брехні для визначення широти наданих респондентами відповідей й підтвердження достовірності результатів. Обробка результатів методики здійснюється підрахунком балів згідно з ключем, сума яких відповідає певному рівню прояву тривоги у респондента [13, с. 106].

Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

З метою визначення характеру та типу ставлення до смерті осіб юнацького віку та особливостей наявності певних екзистенціальних переживань стосовно цієї тематики, було проведено опитування за методикою ««Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П Вонга, Г.Т. Рікера, Дж. Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової)». Проаналізувавши отримані результати, було визначено, що за шкалою «Страх смерті» більшість досліджуваних студентів, а саме 36%, мають високий рівень вираженості страху смерті та 22% – підвищений (рис. 1.). Тобто, такі юнаки схильні до

проявів тривоги та почуттів негативного плану при зіткненні з темою смерті та з намаганням прийняти факт власної смертності та втрати близьких. В ситуаціях, які вимагають обговорення екзистенційної тематики, такі люди можуть поводити себе агресивно стосовно інших, або, навпаки, промовчувати з цього приводу й зберігати тривогу й негативні думки в собі. Прояв такого екзистенційного переживання певною мірою може сформувати різні форми відхилень, як у поведінці, так й у спілкуванні й завдавати дискомфорту особистості, особливо на етапі формування своєї життєвої ціннісної позиції, що є характерним для юнацького віку.

Також визначено, що третина досліджуваних – 26% мають низький рівень вираженості страху смерті, що свідчить про відсутність тривоги та негативних переживань при зіткненні з темою смерті, як і для респондентів із заниженим рівнем прояву страху смерті (16%). Такі люди вільно обговорюють екзистенційну тематику, не відчуваючи жодних проявів тривоги.

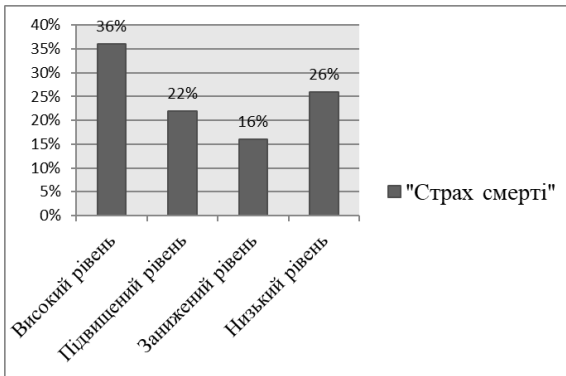

Рис. 1. Графік розподілу результатів згідно зі шкалою «Страх смерті» за методикою «Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П. Вонга, Г.Т. Рікера, Дж. Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової)

Проаналізувавши отримані результати за шкалою «Уникнення смерті» (рис. 2.), можна стверджувати, що більша частина респондентів (63%) має підвищений рівень вираженості даного показника, а 17% – має високий рівень вираженості показника. Тобто, такі люди схильні до уникнення будь-яких думок стосовно

теми смерті й взагалі дискусій та обговорення цієї тематики. Така поведінка пояснюється спробою певною мірою зменшити й послабити тривогу й негативні емоції, які виникають стосовно екзистенціальної тематики. Таким чином, таке ставлення є свого роду захисним механізмом свідомості й може не усвідомлюватися респондентами, особливо якщо ця тема для них є табуованою.

Також було з'ясовано, що 12% респондентів мають занижений рівень уникнення теми смерті, а 8% – низький. Тобто, людям з низьким рівнем уникнення, тема смерті й смертності є звичайною, буденною для повсякденного обговорення. Вони не відчують тривоги або негативних емоцій при цьому.

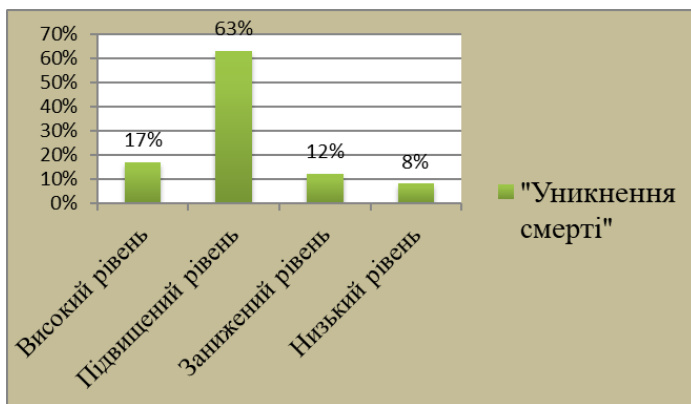

Рис. 2. Графік розподілу результатів згідно зі шкалою «Уникнення смерті» за методикою «Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П. Вонга, Г.Т. Рікера, Дж. Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової)

Отримані результати за шкалою «Нейтральне прийняття» (рис. 3.) свідчать про те, що більша частина досліджуваних (72%) має високий рівень вираженості даного показника, натомість лише 10% – має показник підвищеного рівня. Такі результати говорять про те, що ці люди вважають смерть звичним явищем, яке є частиною людського життя і ні чим більшим. Вони не відчують прояву страху або тривоги, не ставляться до цього явища як до

чогось «святого», смерть вони приймають просто як один із етапів життя, який необхідно пройти кожному.

Також 10% респондентів мають занижений показник нейтрального прийняття смерті і лише 8% – низький. Тобто, ця частина досліджуваних все-таки відчуває певне занепокоєння й стурбованість до смерті, яке викликає в них певні екзистенціальні переживання з цього приводу.

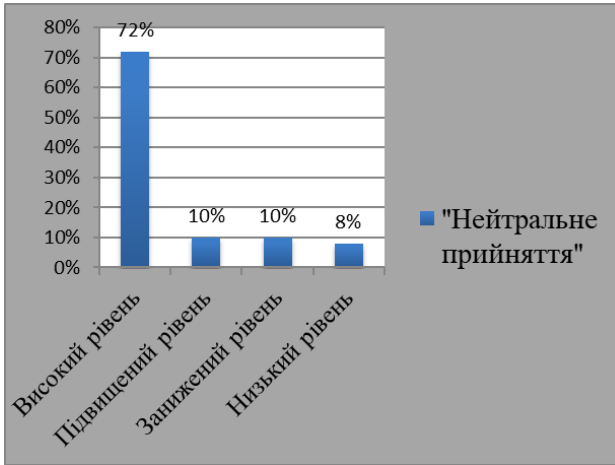

Рис. 3. Графік розподілу результатів згідно зі шкалою «Нейтральне прийняття» за методикою «Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П. Вонга, Г.Т. Рікера, Дж. Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової)

За шкалою «Наближаюче прийняття» (рис.4.) більшість досліджуваних осіб юнацького віку (83%) мають низький рівень вираженості даного показника та 10% мають занижений рівень. Отримані результати свідчать про те, що досліджуваним не властиві думки та переконаність про існування щасливого «після життя», ставлення до смерті як до факту переходу в щасливий світ. Такі люди схильні до раціональних думок стосовно екзистенційної тематики.

Проте 5% досліджуваних мають високі показники наближаючого прийняття смерті і 2% – підвищені показники. Такі люди схильні до релігійних вірувань, творчого мислення та фантазій. Смерть вони вважають етапом переходу у щасливе життя,

не відчуваючи при обговоренні цієї теми негативних емоцій або тривожності.

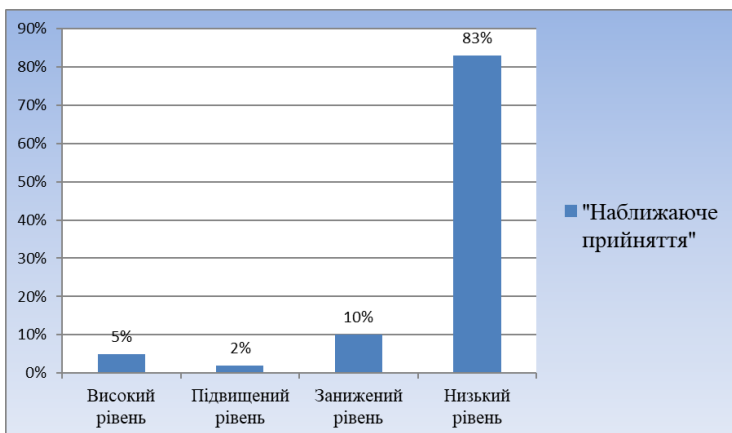

Рис. 4. Графік розподілу результатів згідно зі шкалою «Наближаюче прийняття» за методикою «Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П. Вонга, Г.Т. Рікера, Дж. Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової)

За показником «Позбавляюче прийняття» (рис. 5.) більшість юнаків мають низький рівень такого ставлення до смерті (79%) та 20% мають занижений рівень показників за цією шкалою. Тобто, таким людям характерне адекватне ставлення до життя, здатність його цінувати й адекватно сприймати психологічні та фізіологічні проблеми, приймаючи факт смерті як данність.

Лише 1% досліджуваних має підвищений рівень прояву позбавляючого прийняття та жоден респондент не має високого рівня значення даного показника. Ця частина досліджуваних характеризується тим, що смерть вони сприймають як процес звільнення людини від фізіологічних та психологічних страждань. Наявність такого уявлення про смерть може спровокувати бажання скоріше піти з життя, адже воно є лише певним етапом, який заважає якнайшвидше потрапити до щасливого світу. Такі люди можуть відчувати постійний тягар від будь-якої діяльності, мати низьку життєстійкість та задоволеність життям.

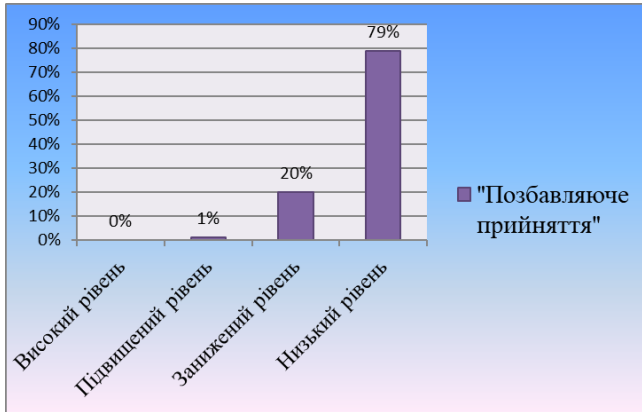

Рис. 5. Графік розподілу результатів згідно зі шкалою «Позбуваюче прийняття» за методикою «Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П. Вонга, Г.Т. Рікера, Дж. Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової)

Таким чином, проаналізувавши отримані результати за методикою «Профіль атитюдів по відношенню до смерті – перероблений» П.Т.П. Вонга, Г.Т. Рікера, Дж. Гессера (адаптація Т.А. Гаврилової), визначено, що для представників юнацького віку найбільш характерними є нейтральне прийняття смерті, тобто відсутність тривоги, страху та негативних емоцій при обговоренні цієї теми, ставлення до смерті як до звичайного етапу життя та її уникнення, тобто певною мірою відстороненість від обговорення даної тематики та її прийняття, що дозволяє особистості певним чином зняти емоційну напругу.

З метою визначення основних життєвих цінностей у юнаків було проведено методикою «Ціннісний опитувальник» Ш. Шварца. Отримані результати свідчать про те, що переважаючою цінністю у період юнацького віку є саме «Безпека» (43%), мотиваційною метою якої є бажання убезпечити себе та інших людей, прагнення до спокою та гармонії у суспільстві. Наступними за кількістю відповідей є цінність «Досягнення» (17%) та «Самостійність» (13%) та «Гедонізм» (10%). Ці результати свідчать про те, що для юнаків не менш важливими є прояви й вираження свого власного «Я»,

власний успіх та самостійність у своїх думках, діях та життєвих виборах, отримання задоволення від життя.

Найменш притаманними для юнаків є такі цінності, як: «Конформність» (3%), «Традиції» (3%), «Доброта» (0%), «Універсалізм» (0%), «Стимуляція» (7%), «Влада» (3%).

Таблиця 1

Результати дослідження ціннісних орієнтацій юнаків

№	Шкали	Результати	
		Кількість чоловік	%
1.	Конформність	1	3%
2.	Традиції	1	3%
3.	Доброта	0	0%
4.	Універсалізм	0	0%
5.	Самостійність	4	13%
6.	Стимуляція	2	7%
7.	Гедонізм	3	10%
8.	Досягнення	5	17%
9.	Влада	1	3%
10.	Безпека	13	43%

Отже, визначено, що головною цінністю для представників юнацького віку є саме почуття безпеки. Проте, виділяються також такі цінності, як досягнення, самостійність та гедонізм.

З метою визначення рівня тривожності було використано методіку «Особистісна шкала прояву тривоги» Дж. Тейлора (модифікація В.Г. Норахідзе), результати якої (рис. 6.) свідчать про те, що переважна частина осіб юнацького віку має високий показник тривожності (40%). Тобто, такі люди схильні до підвищеної емоційності, відчувають складнощі при вираженні своїх емоцій, можуть проявляти або гіперактивність, або навпаки замкненість у собі. Лише 20 % респондентів мають низький рівень тривожності та 17% – середній (з тенденцією до низького).

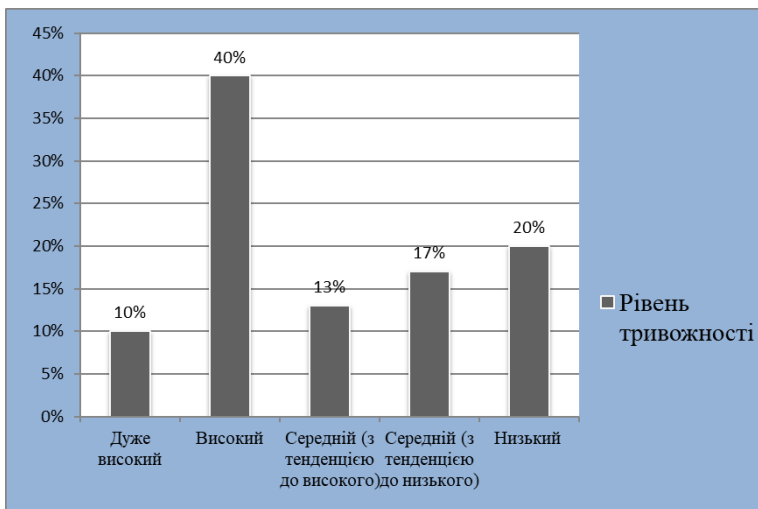

Рис. 6. Розподіл результатів за методикою «Особистісна шкала прояву тривоги» Дж. Тейлора (модифікація В.Г. Норакідзе)

З метою визначення особливостей взаємозв'язку між екзистенційними переживаннями юнаків, тобто характером їх ставлення до смерті, та основними ціннісними орієнтаціями було застосовано кореляційний аналіз за Ч. Спірменом. В ході проведення аналізу було отримано наступні результати. Виявлено, що переживання особистістю страху смерті пов'язане з такою цінністю, як традиції ($r_s = 0,37$, при $p < 0,05$). Це свідчить про те, що для людей, які схильні відчувати тривогу та негативні емоції при обговорення екзистенційних тем, особливо явища смерті та смертності, пріоритетними у житті є саме традиційні орієнтації, тобто збереження та повага думок, цінностей, традицій предків. Тривожні уявлення стосовно смерті можуть формуватися в таких людей саме під впливом сімейних або культурних екзистенційних думок та поглядів.

Також було визначено взаємозалежність між переживанням особистістю страху смерті та такою ціннісною орієнтацією, як безпека ($r_s = 0,61$, при $p < 0,01$). Тобто, люди, відчуваючи тривогу стосовно явища смерті, переживаючи негативні емоції стосовно факту власної смертності, прагнуть до якомога спокійнішого та гармонійного життя як для себе, так і для своїх близьких. Головним вони вбачають саме

безпеку для інших та для себе, стабільність у суспільстві та взаємовідносинах, відсутність загроз життю та здоров'ю.

Згідно з коефіцієнтом кореляції Ч. Спірмена, виявлено значущий взаємозв'язок між показником страху смерті та високим рівнем тривоги ($r_s = 0,36$, при $p < 0,05$). Отримані результати дають можливість стверджувати, що особи, які ставляться до екзистенційної тематики з настороженням, відчуваючи при цьому саме страх смерті є високотривожними особистостями. Таке ставлення зумовлює прояв людиною лише негативних емоцій, які, в поєднанні з високою тривожністю, є показниками зниження рівня життєвого благополуччя людини та її життєстійкості.

Також встановлено, що такі показники, як уникнення смерті та безпека також мають позитивний кореляційний зв'язок ($r_s = 0,37$, при $p < 0,05$). Тобто люди, для яких характерним є схильність до уникнення будь-яких думок стосовно теми смерті й взагалі дискусій та обговорення цієї тематики головною життєвою цінністю є гармонія та відсутність загроз як для себе, так і для суспільства. Таким чином, обираючи унікаючу поведінку стосовно екзистенційних тем, такі люди намагаються убезпечити себе та своїх близьких від будь-яких загроз, що є певним чином проявом механізму психологічного захисту.

Показник уникнення смерті також корелює з показником низького рівня тривожності ($r_s = 0,45$, при $p < 0,05$). Тобто, особи, для яких характерним є уникнення теми смерті, такою своєю поведінкою знижують власний рівень особистісної тривоги, перетворюючи екзистенційну тематику на табуйовану як в межах своєї сім'ї, так і в межах суспільства.

Крім цього, було встановлено, що існує позитивний взаємозв'язок між такими показниками, як нейтральне прийняття смерті та самостійність ($r_s = 0,38$, при $p < 0,05$). Тобто особи, які визначальною життєвою цінністю вважають саме самостійність у власних думках та діях, прагнуть до незалежності від впливу інших людей, схильні приймати смерть як невід'ємну частину людського життя, яка не повинна викликати ні негативні, ні позитивні емоції.

Також було визначено, що показник наближаючого ставлення до смерті має взаємозв'язок з показником досягнення ($r_s = 0,38$, при $p < 0,05$). Тобто, для людей, які ставляться до смерті як певного етапу переходу в інший, щасливий світ, головною ціннісною орієнтацією є особистісний успіх, досягнення певних цілей. Таке відношення може

пояснюватися тим, що особистість, яка прагне прийняття своєї душі в «кращому світі», приділятиме значну кількість уваги саме самореалізації та особистісному успіху, знаходячись у «цьому» світі.

За допомогою коефіцієнта кореляції Ч. Спірмена визначено, що існує взаємозв'язок між такими показниками, як наближаюче прийняття смерті та високий рівень тривожності ($r_s = 0,37$, при $p < 0,05$). Тобто для осіб, які чекають від смерті лише переходу до іншого, кращого світу характерними є прояви високої тривожності, що може бути пов'язано з прагненням потрапити саме до «кращого, омріяного» світу з одного боку та тривогою з приводу можливості потрапити до світу «гіршого» з іншого боку.

Також встановлено, що існує взаємозв'язок між показником позбавляючого прийняття смерті та показником стимуляція ($r_s = 0,39$, при $p < 0,05$). Тобто, для людей, які ставляться до смерті як до фактору позбавлення від фізіологічних та психологічних страждань визначальною життєвою цінністю є саме стимуляція, тобто прагнення до новизни та глибинних переживань. Можливо, такі глибинні переживання пов'язані саме з екзистенціальною проблематикою, а прагнення до чогось нового зумовлене намаганнями знизити фізіологічні та психологічні страждання у житті.

Отже, на основі проведення емпіричного дослідження, було встановлено, що для юнаків характерними є уникнення теми смерті та її нейтральне прийняття, що і є одним із актуальних екзистенційних переживань для даного вікового періоду. Тобто, переважна кількість осіб юнацького віку схильна уникати обговорення теми смерті та приймати її як певний етап людського життя, який треба пройти кожному.

Також визначено, що головною ціннісною орієнтацією для юнаків є саме безпека, тобто відсутність загрози як для себе, так і для близького оточення, стабільність та гармонія суспільства. Однак, респонденти відзначали значущість і таких цінностей, як досягнення, самостійність та гедонізм. Тобто, для юнаків значущим також постає особистісний успіх та саморозвиток, самостійність у думках та діях та отримання насолоди від життя.

Аналізуючи рівень вираженості тривоги серед досліджуваних було визначено, що переважна більшість досліджуваних має високий показник тривожності. Тобто, для юнаків характерними є прояви підвищеної емоційності, напруженості та відчуття внутрішнього дискомфорту.

За допомогою кореляційного аналізу встановлено взаємозв'язок між страхом смерті та такими цінностями, як традиції, безпека та високим рівнем тривожності. Тобто, для осіб, які негативно сприймають явище смерті характерними є висока тривожність, збереження поглядів, надбань та думок нащадків та прагнення до гармонії та безпеки в суспільстві та стосовно себе самого. Також було виявлено взаємозв'язок між показником уникнення смерті та показником безпеки й низького рівня тривожності, з одного боку, та показником наближаючого ставлення до смерті з показником досягнення та високого рівня тривожності, з іншого боку. Таким чином, для людей, які намагаються уникати теми смерті, характерною життєвою цінністю є почуття захищеності й безпеки як стосовно себе, так і суспільства. Таке ставлення зумовлює низький прояв тривожності. Проте, для людей, які сприймають смерть як етап переходу в інше, щасливе життя характерними є високий рівень тривоги та прагнення до особистісного успіху й самореалізації у житті.

Також, було визначено, що для людей з позбавляючим прийняттям смерті головною життєвою цінністю є саме стимуляція. Тобто, люди, які визначають смерть як фактор позбавлення від фізіологічних та психологічних страждань прагнуть саме до новизни у житті та глибоких переживань, що пов'язане з прагненням знизити ці страждання.

Узагальнення результатів теоретичного та емпіричного дослідження дає підстави для таких **ВИСНОВКІВ**:

1. На основі теоретичного аналізу особливостей екзистенційних переживань та аксіологічної сфери юнаків визначено, що формування ціннісних орієнтацій людини є досить багатограним та складним процесом, який є компонентом гармонійної, успішної та самоактуалізованої особистості. Екзистенційні переживання в юнацькому віці є пусковим механізмом становлення екзистенціальної усвідомленості та формування ефективної Я-концепції, на яку можливий негативний вплив таких понять, як «страх смерті» та «екзистенційна тривога». Також з'ясовано, що екзистенційні переживання відіграють певну роль у процесі формування й становлення ціннісно-сислової сфери особистості.

2. Емпірично встановлено, що для представників юнацького віку характерними є два типи ставлення до смерті – уникнення та нейтральне прийняття, які і є одними із актуальних для даного віку

екзистенційних переживань. Таке ставлення характеризується схильністю особистості до уникнення обговорення теми смерті й смертності та прийняття цього явища як певного етапу людського життя, який є незмінним та неминучим для кожного.

3. Визначено, що головною ціннісною орієнтацією для представників юнацького віку є безпека, тобто відсутність загрози стосовно себе та своїх близьких, гармонія та стабільність всього суспільства цілому. Однак, було виокремлено й такі значущі цінності, як досягнення, самостійність та гедонізм. Тобто, юнакам також властиве прагнення до особистісного успіху та саморозвитку у житті, до самостійності у думках, діях, до отримання насолоди від життя на даний момент.

4. Виявлено, що для представників юнацького віку характерним є високий рівень тривожності.

5. Встановлено взаємозв'язок між страхом смерті та такими цінностями, як традиції, безпека та високим рівнем тривожності. Тобто, для осіб, які негативно сприймають явище смерті характерними є висока тривожність, збереження поглядів, надбань та думок нащадків та прагнення до гармонії та безпеки в суспільстві та стосовно себе самого.

6. Також виявлено взаємозв'язок між показником уникнення смерті та показником безпеки й низьким рівнем тривожності, з одного боку, та показником наближаючого ставлення до смерті з показником досягнення та високим рівнем тривожності, з іншого боку. Таким чином, для людей, які намагаються уникати тему смерті, характерною життєвою цінністю є почуття захищеності й безпеки як стосовно себе, так і стосовно суспільства. Таке ставлення зумовлює необхідність зниження проявів тривожності. Проте, для людей, які сприймають смерть як етап переходу в інше, щасливе життя характерними є високий рівень тривоги та прагнення до особистісного успіху й самореалізації у житті. Таке ставлення доцільно пояснити тим, що особистість, яка прагне прийняття своєї душі в «кращому світі», приділятиме значну кількість уваги саме самореалізації та особистісному успіху, знаходячись у «цьому» світі.

7. Встановлено, що для юнаків, які мають позбавляюче ставлення до смерті, основною ціннісною орієнтацією є стимуляція. Тобто, люди, які визначають смерть як фактор позбавлення від фізіологічних та психологічних страждань прагнуть саме до

новизни у житті та глибинних переживань, що пов'язане з прагненням знизити ці страждання.

Таким чином, можна стверджувати, що характер ставлення до смерті є одним із актуальних екзистенційних переживань у юнацькому віці й впливає на формування й становлення аксіологічної сфери.

Список використаних джерел:

1. Арефулин Р.М. Отношение к смерти и защитные механизмы личности. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук.* 2008. № 1. С. 118-122.
2. Баева Л.В. Экзистенциальная аксиология. *Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия.* 2006. № 2(7). С. 1-7.
3. Богданова Н. Аксіологічний аспект культури життєтворчості особистості. *Нова парадигма.* 2015. Вип. 128. С. 14-24.
4. Бурдова М.В. , Ямницький В.М. Проблема страху смерті у похилому віці. *Збірник наукових праць РДГУ.* 2014. № 3. С. 31-34.
5. Гаврилова Т.А. Об адаптации опросника «Профиль аттитюдодов по отношению к смерти – переработанный» (DAP-R), разработанного П.Т.П. Вонгом, Г.Т. Рикером и Дж. Гессер. *Теоретическая и экспериментальная психология.* 2011. № 1. С. 46-57.
6. Гріньова О.М. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій особистості в пізньому юнацькому віці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* 2018. № 6. С. 9-13.
7. Елютина М.Э. Пожилые люди: отношение к смерти и танатические тревоги. *Социологические исследования.* 2015. № 10. С. 111-119.
8. Зазимко О. Формування життєвих цінностей у юнацькому віці: психологічні особливості. *Вісник КНТЕУ.* 2012. № 4. С. 89-104.
9. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. СПб.: Речь, 2004. 70 с.
10. Каськов І.В., Марчевська А.А. Теоретичні аспекти тривожності та її вплив на самооцінку в юнацькому. *Вісник Національного університету оборони України.* 2014. № 4(41). С. 230-235.
11. Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України.* 2008. № 4-5. С. 28-33.

12. Коблик В. Цінності особистості як предмет наукових досліджень. *Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Дрогобич: РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 151-154.

13. Кокун О.М. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.

14. Кравченко Л.В. К вопросу об изучении форм проявления страха смерти. *Научно – практический журнал «Гуманизация образования»*. 2017. №5. С. 64-68.

15. Кравчук С.Л. Психологічні особливості зв'язку духовних цінностей та життєстійкості особистості в юнацькому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3. Том 1. С. 47-53.

16. Левенець А.Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2006. 23 с.

17. Мирончак К.В. Емпіричні параметри страху смерті як способу організації життєвого досвіду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3. Том 1. С. 65-69.

18. Михайлишин У.Б., Завацький В.Ю., Гетта О.М. Психологічні особливості впливу ціннісних орієнтацій на формування особистості в юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2017. № 3. С. 136-147.

19. Москаленко О.В. Структурні компоненти ціннісно-сміслові сфери особистості. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2013. Вип. 1. С. 91-98.

20. Павлик Н.В. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2006. 221 с.

21. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 98-120.

22. Саенко Ю.В. Страх смерти как экзистенциальная проблема. *Психология человека в современном мире*. Том 3: Психология развития и акмеология. Москва: «Институт психологии РАН», 2009. С. 353-361.

23. Сватенкова Т. Екзистенційні переживання у контексті розгортання життєвого шляху особистості в період юності. *Психологія особистості*. 2011. № 1(2). С. 145-151.

24. Сватенкова Т. Екзистенційні переживання у юнацькому віці як чинник побудови ціннісно-орієнтаційного простору. *Психологія особистості*. 2013. № 1(4). С. 262-269.

25. Сватенкова Т.І. Вплив екзистенційних переживань на формування особистості у юнацькому віці. *Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 4. С. 115-119.

26. Сімбірєва О.О. Особливості прояву тривожності та чинники її формування в юнацькому віці. Збірник наукових праць «Актуальні питання сучасної психології». Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. С. 207-210.

27. Сметаняк В. Психологічні особливості ціннісного самовизначення особистості у ранній юності. *Психологія особистості*. 2012. № 1(3). С. 177-183.

28. Солдатова Е.Л. Теоретический обзор современных зарубежных исследований отношения к смерти. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология»*. 2018. № 3. С. 13-23.

29. Хавула Р. Психологічний аналіз ціннісних орієнтирів у юнацькому віці. *Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Посвіт, 2012. Вип. 1. С. 231-237.

30. Чередниченко И.П. Переживание в экзистенциальном пространстве. *Гуманитарный вектор. Серия: Педагогика, психология*. 2010. № 2(22). С. 188-194.

31. Шутова Л.В. Страх смерти и смыслоразнозначные ориентации в юношеском возрасте. *Известия ТРПУ. Тематический выпуск «Психология и педагогика»*. 2005. № 5. С. 146-151.